

О.М. ЯКОБЧУК, ЛІ. ПАРХОМЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ВИКОРИСТАННЯ В КУЛЬТУРІ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ІНТРОДУКЦІЇ СХІДНОАЗІЙСЬКИХ ВИДІВ РОДУ *BERBERIS* L. В УМОВАХ ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

*Висвітлено історію використання в культурі барбарису. Наведено результати інтродукційних випробувань в умовах Правобережного Лісостепу України східноазійських видів роду *Berberis* L.*

Ключові слова: *Berberis*, інтродукція, Правобережний Лісостеп України.

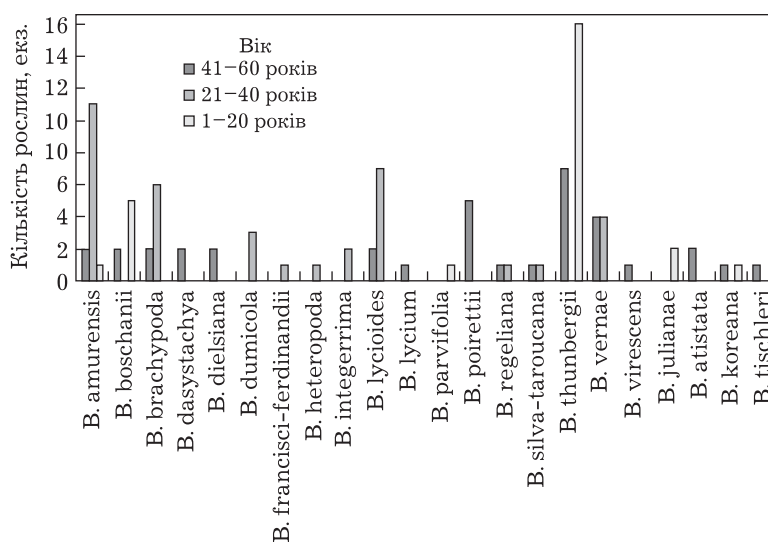
Барбарис був відомий ще у давнину. Так, у надписах на глиняних дощечках «Ассурбаніпалової бібліотеки» (650 років до н.е.) згадується про ягоди барбарису як про ліки, що очищують кров. Теophrastus (370–285 рр. до н.е.) описував використання барбарису разом з іншими лікарськими рослинами. У VII ст. барбарис поширився в Європі, де про нього дізналися від відомого ученого та лікаря Константінуса Африкануса, який під час подорожі (приблизно у 1040–1080 рр.) по Індії та Африці вивчав медицину арабів. Книги його було перекладено на багато мов і до початку XIV ст. вони були відомі широкому колу вчених. В Англії у XVI ст. барбарис був культурною рослиною. У 1573 р. Гуссер дає рекомендації з розмноження барбарису разом з такими рослинами, як троянда, суниця та агрус [11]. Лікар Kulperper, який жив за часів короля Карла I, зазначав у своєму щоденнику [19], що барбарис звичайний походить з Великої Британії, росте в лісі та на краю полів, використовується в медицині як жовчогінний засіб. На його думку, цю рослину завезли з інших країн.

Вчений Джерард вказує на широке використання в кінці XVI ст. барбарису як плодової культури. Використовували майже всю рослину, сировину зберігали в сухому вигляді, готували соуси з листків та плодів, джеми, цукерки. Плоди додавали як гарнір

до м'ясних страв. Як декоративний кущ барбарис мав гарний вигляд під час цвітіння та плодоношення. Його також широко використовували для створення живописів. Н. Bright [17] в своєму щоденнику «A year in a Lancashire Garden» описує кущ барбарису, який зростав в його саду.

Із середини XVII ст. в Європі барбарис використовували для лікування багатьох хвороб. У 1737 р. P.J.B. Chomel [18] створив класифікацію рослин, які він розподілив на дві секції (Section Premiere та Section Seconde). До першої секції ввійшло сім класів та рослини, які потрібно використовувати при захворюванні голови (Cephaliques), очей (Ophthalmiques), шлунка (Stomachiques et Vermifuges), печінки (Hepatiques) та селезінки (Spleniques), як ароматичні (Aromatiques), жарознижувальні (Febrifuges), вітрогонні (Carminatives), проти цинги (Antiscorbutiques). До другої секції включено рослини цілющі (Vulneraires), в'яжучі (Astringentes). Автор відніс барбарис до секції Vulneraires, підсекції Epine-vinette.

На початку XIX ст. барбарис звичайний був розповсюджений в Європі на досить великій території. Через те, що його рослини часто вражалися *Puccinia graminis* Pers., вони інфікували злакові культури лінійною (стебловою) іржею. В таких країнах, як Данія, Норвегія, Угорщина, Англія, Болгарія, було видано укази щодо обмеження використання барбарису звичайного або навіть

Вікова та кількісна структура колекцій східноазійських видів роду *Berberis* L. у Правобережному Лісостепу України

щодо його повного знищення. Проте масове знищення рослин цього виду не зменшило захворюваності злакових культур. Види роду *Berberis* L. практично перестали використовувати [11]. Лише завдяки приватним колекціям в Європі та Америці, а також експедиціям, види цього роду було збережено і завезено до інших країн.

Інтродукція видів роду барбарис в Україну розпочалась у другій половині XVIII ст. [17]. Французький історик Жан-Бенуа Шерер зазначав, що на Придніпров'ї ростуть плодіві деревні рослини — виноград, груші, яблуні, сливи, кизил, терен, барбарис.

Упродовж XIX ст. види роду *Berberis* L. інтродуковано до новостворених дендрологічних парків. У Краснокутському дендрологічному парку, розташованому на Лівобережжі України, нині ростуть шість видів роду [7]. На території Уманського державного аграрного університету використовували види роду *Berberis* [4]. У 1837 р. у с. Софіївка Костянтиноградського повіту Полтавської області (нині Кегичівський р-н Харківської обл.) М. Зарудний заснував приватний ботанічний сад. Станом на 1858 р. у колекції зростає *Berberis canadensis* Mill. [7].

Інтродукція рослин роду барбарис у Нікітському ботанічному саду нараховує майже 150 років [1, 9, 10]. У другій половині XIX ст. тут було висаджено види роду *Berberis*. Види барбарису входили до складу лісових посадок разом з корковим дубом (*Quercus* L.), горіхом spp. (*Juglans* L.), мигдалем (*Prunus amigdalus* Stokes.), кизилом spp. (*Cornus* L.), шовковицею spp. (*Morus* L.), фісташкою spp. (*Pistacia* L.), що сприяло розвитку лісового господарства [14].

М.А. Кохно та О.М. Курдюк наводять дані про первинну інтродукцію *Berberis amurensis* Rupr. у 1927 р. до Ботанічного саду Київського лісгосподарського інституту [8].

Станом на 1986 р. у ботанічних садах України було інтродуковано 90 видів барбарису, більшість з яких мали азійське походження. Таксономічний склад представників роду *Berberis*, випробуваних в умовах різних кліматичних зон України, найповніше відображено у праці [8].

Відомості щодо поширення та біологічних властивостей окремих видів роду *Berberis* у різних умовах зростання наведено в публікаціях співробітників відділу дендрології і паркознавства Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України.

У різних природно-кліматичних зонах України обстежено 144 парки, дендропарки, дендрарії та сквери, в яких зростали *B. candidula* С.К. Schneid., *B. thunbergii* DC., *B. julianae* С.К. Schneid. (Південне Поділля, Північна Буковина, Закарпаття), *B. thunbergii* DC. (Західний Лісостеп та Прикарпаття), *B. amurensis* Rupr., *B. heteropoda* Schrenk., *B. integerrima* Bunge, *B. oblonga* С.К. Schneid., *B. thunbergii* DC. (лівобережні частини Полісся та Лісостепу), *Berberis vulgaris* L. 'Purpurea', *B. thunbergii* DC., *B. julianae* С.К. Schneid. (Правобережне Полісся). Поглиблене вивчення біологічних особливостей представників роду *Berberis* проведено в умовах Західного Лісостепу [16] та Південного берега Криму [2].

Найбільші колекції рослин видів роду *Berberis* представлено в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, Донецькому ботанічному саду НАН України, Нікітському ботанічному саду — Національному науковому центрі НААН України, Ботанічному саду Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Державному дендрологічному парку «Тростянець», Ботанічному саду Дніпропетровського національного університету, Березнівському державному дендрологічному парку [3, 5, 13].

За даними М.А. Кохна, О.М. Курдюка [8], в умовах Полісся зростає 10 видів барбарису азійського походження (66,7 % від загальної кількості інтродукованих видів барбарису у цьому регіоні), в умовах Лісостепу — 47 (69,1 %), в умовах Степу — 30 (66,7 %), в умовах Карпат — 7 (100 %), в умовах Південного берегу Криму — 58 (70,7 %).

За даними інвентаризації [15], у колекціях ботанічних садів та дендрологічних парках Правобережного Лісостепу України (ПЛУ) зростають 22 східноазійські види роду *Berberis* (таблиця). Більшість з них — у колекційних насадженнях ботанічних садів м. Київ.

Розподіл за віком та кількістю рослин роду *Berberis* азійського походження в колекціях основних дендраріїв ПЛУ наведено на рисунку.

Склад колекцій східноазійських видів роду *Berberis* L. в основних дендраріях Правобережного Лісостепу України

Вид	Національний дендрологічний парк «Софіївка»		Дендрологічний парк «Олександрія»		Ботанічні сади м. Київ	
	Кількість екземплярів	Вік, років	Кількість екземплярів	Вік, років	Кількість екземплярів	Вік, років
<i>B. amurensis</i>	1	26	2	51	14	5–58
<i>B. boschanii</i>	—	—	—	—	5; 2	4; 47
<i>B. brachypoda</i>	2; 4	28; 25	—	—	2	48
<i>B. dasystachya</i>	—	—	—	—	2	45
<i>B. dielsiana</i> Fe	—	—	—	—	2	47
<i>B. dumicola</i>	—	—	—	—	3	21
<i>B. francisciferdinandii</i>	—	—	—	—	1	24
<i>B. heteropoda</i>	—	—	—	—	1	31
<i>B. integerrima</i>	—	—	—	—	2	39
<i>B. lycioides</i>	—	—	2	44	3; 4	34; 26
<i>B. lycium</i>	—	—	—	—	3	44
<i>B. parvifolia</i>	—	—	—	—	1	17
<i>B. poiretii</i>	—	—	2	41	3	50
<i>B. regeliana</i>	—	—	1	53	1	23
<i>B. silva-taroucana</i>	—	—	1	53	1	23
<i>B. thunbergii</i>	4	42	4	54	< 30	4–56
<i>B. vernae</i>	—	—	—	—	4; 4	23; 55
<i>B. virescens</i>	—	—	—	—	2	44
<i>B. julianae</i>	—	—	1	8	1	4
<i>B. aristata</i>	—	—	2	48	—	—
<i>B. koreana</i>	—	—	1	48	1	6
<i>B. tischleri</i>	—	—	2	44	—	—

Серед рослин видів роду барбарис переважає вікова група 41–60 років, до якої ввійшли *B. amurensis*, *B. boschanii*, *B. brachypoda*, *B. dasystachya*, *B. dielsiana*, *B. lycioides*, *B. lycium*, *B. poiretii*, *B. regeliana*, *B. silva-taroucana*, *B. thunbergii*, *B. vernae*, *B. virescens*, *B. aristata*, *B. koreana*, *B. tischleri*.

Найменше виявлено рослин вікової групи 1–20 років: *B. amurensis*, *B. boschianii*, *B. parvifolia*, *B. thunbergii*, *B. julianae*, *B. koreana*. Найпоширенішими в колекційних насадженнях ПЛУ є рослини *B. amurensis* та *B. thunbergii*.

Загальна кількість видів роду *Berberis* у світі становить 568, з них 14 (2,5 %) видів європейського походження, 380 (66,9 %) — азійського походження, 174 (30,6 %) — американського походження. Інтродуковані види роду *Berberis* в Україні становлять лише 17,6 % від загальної кількості видів у світі, з них 15,5 % — це види азійського походження. Барбариси, які зростають у ПЛУ, становлять лише 5,8 % від загальної кількості видів роду *Berberis* у світі.

Перспективними для культивування в колекційних насадженнях є види, які нині відсутні в дендрологічних колекціях СНД, а саме листопадні та вічнозелені види. Їх можна вирощувати в умовах закритого ґрунту або з укриттям у зимовий період і поливом у посушливі роки.

Крім видів, інтерес для інтродукції становлять культивари роду барбарис. Найціннішими є культивари *B. thunbergii*: 'Atropurpurea', 'Atropurpurea Nana', 'Aurea', 'Bagatelle', 'Bonanza Gold', 'Golden Ring', 'Green Carpet', 'Green Ornament', 'Dart's Red Lady', 'Erecta', 'Harlekin', 'Helmond Pillar', 'Maria', 'Microphyllus', 'Orange Rocket', 'Pluriflora', 'Red Chief', 'Red Pillar', 'Rose Glow', 'Vermillion' та ін. Для поповнення колекцій барбарисів доцільно залучати культивари з інших природно-кліматичних зон України, які до цього часу ще не випробувані.

Перспективним є збільшення видового складу роду барбарис за рахунок застосування агротехнічних прийомів в умовах закритого ґрунту. Для збагачення існуючих колекцій доцільно проводити широку первинну та повторну інтродукцію видів з різних місць їх природного ареалу (створення генофондових колекцій) [15, 16].

Досвід використання барбарисів у озелененні свідчить, що найбільшу естетичну цінність становлять переважно декоративні культивари і лише деякі види. Тому для потреб зеленого будівництва рекомендується основну увагу зосередити на збагаченні міських насаджень на рівні видових комплексів роду *Berberis*.

1. Анисимова А.И. Итоги интродукции древесных растений в Никитском ботаническом саду // Тр. Гос. Никит. ботан. сада. — 1957. — Т. 27. — С 5–215.

2. Галушко Р.В., Исиков В.П., Герасимчук В.Н. Род *Berberis* L. В Крыму. — К.: Аграрна наука, 2005. — 45 с.

3. Івченко А., Блюсюк Н., Мазепа М. та ін. Результати таксономічної інвентаризації дендропарку ботанічного саду Українського державного лісотехнічного університету // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. біологічна. — 2004. — Вип. 36. — С. 43–49.

4. Іщук Л.П., Голуб Н.П. Історія формування та сучасний стан деревних і кущових насаджень території Уманського державного аграрного університету // Наук. вісн. НЛТУ України. — 2009. — Вип. 19.5. — С. 26–33.

5. Каталог деревних рослин Березнівського державного дендрологічного парку. — Березне: Березнівський лісовий коледж, 2009. — С. 18–19.

6. Каталог деревьев и кустарников ботанических садов Украинской ССР / Н.А. Кохно и др. — К.: Наук. думка, 1987. — 72 с.

7. Кохно М.А. Історія інтродукції деревних рослин в Україні (короткий нарис) / За ред. С.І. Кузнецова. — К.: Фітосоціоцентр, 2007. — 67 с.

8. Кохно Н.А., Курдюк А.М. Теоретические основы и опыт интродукции древесных растений на Украине. — К.: Наук. думка, 1994. — 186 с.

9. Куликов Г.В. Аннотированный каталог древесных растений, интродуцированных в 1970–1985 гг. — Ялта: ГНБС, 1986. — 38 с.

10. Куликов Г.В. Аннотированный каталог древесных растений, интродуцированных в 1970–1985 гг. — Ялта: ГНБС, 1988. — 32 с.

11. Культурная флора СССР / Под ред. Е.В. Вульфа. — М.; Л.: Гос. изд-во совхоз. и колхоз. лит.-ры. — 1936. — 16. — 285 с.

12. Пахомов О.Є., Опанасенко В.Ф., Кабар А.М., Русецька Л.Л. Підсумки інтродукції деревно-чагарникових рослин в арборетумі Ботанічного саду Дніпропетровського національного університету // Вісн. Дніпропетров. ун-ту. Біологія. Екологія. — 2008. — Вип. 16, т. 2. — С. 131–136.

13. *Потехин В.Е.* Никитский ботанический сад в развитии сельского хозяйства юга России (1812–1861 гг.): Дис. ...канд. ист. наук : 07.00.02. — М., 1978. — 168 с.

14. *Филипенко А.Б.* Биологические особенности перспективных видов рода *Berberis* L., интродуцированных на Буковине: Автореф. дис. ...канд. биол. наук : спец. 03.00.05. «ботаника». — К., 1979. — 20 с.

15. *Якобчук О.М.* Східноазійські види роду *Berberis* L. в ботанічних садах м. Києва // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. — 2007. — Вип. 106. — С. 295–303.

16. *Якобчук О.М.* Перспективи збагачення асортименту барбарисів для озеленення в умовах Лісостепу України // Матеріали Третьої міжнар. наук. конф., присвяченої 215-річчю парку «Олександрія». — Біла Церква, 2008. — С. 46.

17. *Bright H.* A year in a Lancashire Garden. — London: Macmillan and Co., 1879. — P. 77–78.

18. *Chomel P.J.B.* Abregé de l'histoire des plantes usuelles; dans lequel on donne leurs noms differens, tant françois que latins, la maniere de s'en servir, la dose, & les principales compositions de pharmacie, dans lesquelles elles sont employees. — Paris. — 1737. — V. 2. — P. 604–605.

19. *Nuttall G.C.* Beautiful flowering shrubs. The Barberries. — London, New York, Toronto and Melbourne: Cassel & Company, 1922. — P. 25–34.

Рекомендував до друку
О.М. Горелов

О.Н. Якобчук, Л.И. Пархоменко

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В КУЛЬТУРЕ
И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ
ИНТРОДУКЦИИ ВОСТОЧНОАЗИАТСКИХ
ВИДОВ РОДА *BERBERIS* L. В УСЛОВИЯХ
ПРАВОБЕРЕЖНОЙ ЛЕСОСТЕПИ УКРАИНЫ

Освещена история использования в культуре барбариса. Приведены результаты интродукционного испытания в условиях Правобережной Лесостепи Украины восточноазиатских видов рода *Berberis* L.

Ключевые слова: *Berberis*, интродукция, Правобережная Лесостепь Украины.

О.М. Yakobchouk, L.I. Parkhomenko

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

THE USE IN CULTURE AND CURRENT STATUS
OF INTRODUCTION EASTASIAN SPECIES
OF GENUS *BERBERIS* L. IN THE RIGHT-BANK
OF FOREST-STEPPE OF UKRAINE

The history of use in the culture of barberry are elucidated. The results of introduction trials in the Right-Bank of Forest-Steppe of Ukraine of eastasian species of the genus *Berberis* L. are given.

Key words: *Berberis*, introduction, Right-Bank of Forest-Steppe of Ukraine.